Χελανδρίου (περὶ αὐτοῦ ἔγραψεν ἤδη εἰς τὸν Η' τόμον (1955-1956) τοῦ Α.Β.Μ.Ε.). Τούτου ἐξετάζεται ἐνταῦθα ἰδιαιτέρως ἡ κεραμοπλαστικὴ διακόσμησις καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διάταξις τῶν σκαφῶν.

Ἡ θαυμαστὴ σαφήνεια ἡ διακρίνουσα τὴν Μοναστηριακὴν Ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ κ. Ὀρλάνδου, ἡ θεμελίωσις αὐτῆς κυρίως ἐπὶ πληθύος μνημείων, ἅτινα ὁ ἴδιος ἀνεζήτησε, συνέλεξε καὶ ἐμελέτησεν, ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν πληρότης τοῦ βιβλίου καὶ τὸ εὔχρηστον αὐτοῦ, ἰδίᾳ μετὰ τὴν προσθήκην εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τοῦ ἐν τέλει εὑρετηρίου, καθιστᾷ τὸ σύγγραμμα κλασσικὸν εἰς τὸ εἶδός του. Εἴθε ἡ νέα ἔκδοσις, διαδιδομένη εὐρέως καὶ εὑρίσκουσα ἀπήχησιν μεταξὺ τῶν ἀρχόντων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀνακοπὴν τῆς καταστροφῆς τῶν ὡραίων παλαιῶν μοναστηριακῶν κτηρίων, ὥστε ὁ συγγραφεὺς νὰ μὴ λογίζηται εὐτυχής, ὡς λέγει ἐν τῷ ἐπιλόγῳ, μόνον ἐπειδὴ διέσωσεν αὐτὰ τοὐλάχιστον ἐπὶ τοῦ χάρτου. Πρέπει ἄλλωστε ὁ συγγραφεὺς νὰ λογίζηται εὐτυχής, ἀφοῦ τόσα μνημεῖα ἔχει περισώσει δι' ἀναστηλώσεως, ὡς ἐπὶ μακρὸν προστὰς τῆς οἰκείας διευθύνσεως τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας.

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Robert L. Scranton, Mediaeval Architecture in the Central Area in Corinth (Corinth: Results of excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens, vol. XVI), Princeton New Jers. 1957, σελ. I-XVI + 1-147 + πίν. 1-16 + σχέδ. I-VII.

Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι, αἱ διενεργούμεναι ἀπὸ ἑξήκοντα καὶ πλέον ἐτῶν ἐν Κορίνθῳ ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν καὶ διεξαγόμεναι κυρίως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀγορᾶς τῆς ἀρχαίας πόλεως, προσέκρουσαν ἐξ ἀρχῆς εἰς τὰ λείψανα τῆς ζωῆς τῆς πόλεως κατὰ τοὺς ὑστάτους ρωμαϊκοὺς μέχρι καὶ τῶν τουρκικῶν χρόνων, βαθμηδὸν δ' ἀπέδωσαν ἄφθονον ἀρχαιολογικὸν ὑλικόν, προερχόμενον ἐκ τῶν χρόνων τούτων. Ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ μεσαιωνικοῦ ὑλικοῦ ἔχουν ἤδη προσφερθῆ ἡ βυζαντινὴ κεραμεικὴ (Corinth XI [1942], The Byzantine Pottery, ὑπὸ Charles H. Morgan) καὶ τὰ μικροτεχνήματα (εἰς τὸν τόμον Corinth XII [1952], The Minor Objects, ὑπὸ Gladys R. Davidson). Ὁ παρὼν τόμος, δέκατος ἕκτος τῆς σειρᾶς Corinth, διὰ τῆς ὁποίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1930 παρουσιάζονται συστηματικῶς τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐν Κορίνθῳ ἀμερικανικῶν ἀνασκαφῶν, συνταχθεὶς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ R. Scranton, εἶναι ἀφιε-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
25/09/2024 09:33:01 EEST - 3.145.18.204

ρωμένος εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς ἐν γένει μεσαιωνικῆς περιόδου τῆς Κορίνθου.

Πρέπει ἐξ ἀρχῆς νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ μέγιστον μέρος τῶν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Κορίνθου ἀπαντηθέντων μεσαιωνικῶν οἰκοδομημάτων δὲν σώζεται πλέον, διότι τὰ λείψανά των ἀπεμακρύνθησαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, διαλυθέντα κατὰ τὴν εἰς βάθος πρόοδον τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης, ἀποσκοπούσης εἰς τὴν ἀναζήτησιν μνημείων τῆς ρωμαϊκῆς καὶ τῆς ἀρχαίας πόλεως. Διὰ τοῦ προκειμένου δὲ τόμου παρουσιάζεται κυρίως τὸ ὑλικὸν τὸ διασωθὲν εἰς φωτογραφίας καὶ σχέδια καὶ εἰς τὰ ἡμερολόγια τῶν ἀνασκαφῶν, ἰδίως ἀφ' ὅτου ἡ τεχνικὴ τῶν ἀνασκαφῶν προήχθη βαθμηδὸν εἰς μέθοδον τείνουσαν νὰ ἱκανοποιήσῃ εὐρυτέρας ἐπιστημονικὰς ἀπαιτήσεις. Ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις δὲ ταύτας ὑπῆρξε δύσκολον τὸ ἐγχείρημα τοῦ συγγραφέως, ἀναλαβόντος, δι' ἀναδιφήσεων εἰς ἡμερολόγια ἀνασκαφῶν κατὰ τὸ πλεῖστον μὴ ἰδικά του, νὰ προσφέρῃ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ ὑλικὸν ἐν πολλοῖς μὴ ὑπάρχον πλέον.

Εἰς τὸν τόμον τοῦτον ὁ κ. Scranton παρακολουθεῖ τὴν ἀνέλιξιν τῆς πολεοδομικῆς μορφῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τῆς μεσαιωνικῆς Κορίνθου. Μετὰ σύντομον εἰσαγωγὴν περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τοπογραφίας τῆς πόλεως κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ., ὁ σ. διαιρεῖ τὸ βιβλίον του εἰς δύο μέρη: Εἰς τὸ πρῶτον περιγράφει κατὰ χρονολογικὴν τάξιν τὰ εἰς διαφόρους θέσεις τοῦ κεντρικοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Κορίνθου εὑρεθέντα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα· εἰς τὸ δεύτερον μέρος ἀναλύει τοὺς ἐν γένει ἀρχιτεκτονικοὺς χαρακτῆρας των καὶ δημοσιεύει μέγαν ἀριθμὸν τεμαχίων ἐκ τοῦ ἐν Κορίνθῳ εὑρεθέντος μεσαιωνικοῦ μαρμαρίνου ὑλικοῦ. Ἀρχίζει μὲ τὴν ἐξέτασιν τῶν μνημείων τοῦ κεντρικοῦ χώρου τῆς Κορίνθου κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους (μεταξὺ τῶν ἐτῶν 395 - 610) (σελ. 6 - 26)· ἀκολούθως ἐξετάζει τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ βαρβαρισμοῦ (610 - 802) (σελ. 27 - 33), κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς βυζαντινῆς ἀνόδου (802 - 1057) (σελ. 34 - 49), τὰ κατὰ τὴν περίοδον τῆς πλήρους ἀναπτύξεως τῆς πόλεως κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους (1059 - 1210) (σελ. 50 - 83), τὰ κατὰ τὴν φραγκικὴν περίοδον (1210 - 1458) (σελ. 84 - 87) καὶ τέλος τὰ κατὰ τὴν τουρκικὴν περίοδον μέχρι τῆς ὁλικῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως κατὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ ἔτους 1858 (1458 - 1858) (σελ. 88 - 96). Ἀναλύων δὲ τὰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφάς, ἐξετάζει λεπτομερείας τῆς τεχνικῆς τῶν δομήσεων (τοιχοδομίαν, ὑλικὰ δομῆς, θύρας, παράθυρα, δάπεδα, στέγας, κλίμακας κλπ.) (σελ. 97 - 102), περιγράφει διάφορα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ διακοσμητικὰ μέλη (σελ. 103 - 122), ἀναλύει τὰ σχέδια καὶ τοὺς τύπους τῶν οἰκοδομημάτων καὶ ἐξηγεῖ τὸν προορισμόν των (ἐμπορικῶν, ἀστικῶν, θρησκευτικῶν, κατοικιῶν, βοηθητικῶν κατασκευῶν κλπ.) (σελ. 123 - 133), ἀναλύει τὸν πολεοδομικὸν χαρακτῆρα τῆς μεσαιωνικῆς Κορίνθου (σελ. 133 - 136) καὶ τέλος, εἰς δύο ἐπίμετρα, δημοσιεύει ἀφ' ἑνὸς χαράγματα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
25/09/2024 09:33:01 EEST - 3.145.18.204

ἀπεικονίζοντα τείχη πόλεως καὶ πλοῖα (σελ. 137 - 138) καὶ ἀφ' ἑτέρου τρεῖς σιγμοειδοῦς μορφῆς μαρμαρίνας τραπέζας τοῦ τύπου τῶν τραπεζῶν μαρτύρων (σελ. 139 - 140). Τὸ κείμενον συμπληροῦται δι' ἀρκετῶν πινάκων καὶ σχεδίων.

Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Scranton φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἄχαρις· ἀλλ' εἶναι ἐκτάκτου ἐνδιαφέροντος, καθὼς παρουσιάζει τὴν μεσαιωνικὴν πόλιν τῆς Κορίνθου νὰ ἀναδύεται εἰς διαδοχικὰς φάσεις, μὲ τὰς δραματικὰς περιπετείας της καὶ μὲ τὴν ἐσωτερικὴν ἱστορίαν της ἀναδεικνυομένην ζωηρῶς διὰ τῶν ἀνασκαφικῶν ἀποκαλύψεων. Εἰς τὴν παροῦσαν ἀνάλυσιν θὰ ἐπεθύμει ὁ ὑποφαινόμενος νὰ μεταφέρῃ τὰ κυριώτερα ἐκ τῶν συμπερασμάτων τοῦ κ. Scranton περὶ τῶν φάσεων τῆς πολεοδομικῆς ἱστορίας τῆς μεσαιωνικῆς Κορίνθου· προτιμᾷ ὅμως νὰ συζητήσῃ σημεῖα τινὰ τῶν πορισμάτων τοῦ συγγραφέως.

Ὡς εἴπομεν, ἡ ἱστορία τῆς πολεοδομικῆς μορφῆς τῆς Κορίνθου καὶ ἡ ἐν γένει ἐσωτερικὴ ἱστορία τῆς πόλεως ἀποκαθίστανται ὑπὸ τοῦ κ. Scranton ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ κεντρικοῦ πεδίου τῶν ἐν Κορίνθῳ ἀνασκαφῶν, ἤτοι: τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς καὶ τῆς βορείως τῆς Ἀγορᾶς ἀνασκαφείσης περιοχῆς, δηλαδὴ τῆς ὁδοῦ Λεχαίου μετὰ τῶν ἑκατέρωθεν αὐτῆς καὶ τοῦ ἐξάρματος τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ (τοῦ Ἀπόλλωνος) μετὰ τῆς βορείως τούτου περιοχῆς. Εἰς τὸν χῶρον τοῦτον ἡ παλαιοχριστιανικὴ πόλις διετήρησε τὸ πολεοδομικὸν ὕφος τῆς ἀρχαίας· ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν 12ον αἰ. αἱ ἐμπορικαὶ ὁδοὶ κινοῦνται ἐπὶ τῶν αὐτῶν κατευθύνσεων, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἐκκινοῦσαι ἐκ μικρᾶς πλατείας, διαδεχθείσης τὴν ἀρχαίαν Ἀγορὰν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χώρου της, μὲ καταστήματα, μὲ κτήρια δι' ἐπαγγελματικὰς ἀπασχολήσεις, μὲ βιοτεχνικὰ ἐργαστήρια, μὲ ἐκκλησίας καὶ μὲ κατοικίας. Τὸ βασικὸν δὲ συμπέρασμα τοῦ σ. εἶναι ὅτι ὁ ἀνασκαφεὶς χῶρος γενικῶς τῆς Ἀγορᾶς — μετὰ τῆς γύρω περιοχῆς της — ὑπῆρξεν ἡ ἑστία τῆς ζωῆς τῆς πόλεως καθ' ὅλας τὰς περιόδους της, ἀνεξαρτήτως τῶν διακυμάνσεων τῆς ἱστορίας της καὶ τῶν διακυμάνσεων ἀπὸ τῆς ἐπόψεως μεγέθους τοῦ χώρου τοῦ κέντρου τούτου τῆς πόλεως καὶ τῆς ἐν αὐτῷ δραστηριότητος (σ. 133 κέ.).

Νομίζω ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ σ. ὑποστηριζόμενος ἐντοπισμὸς τοῦ κέντρου τῆς ζωῆς τῆς ἐν γένει μεσαιωνικῆς πόλεως τῆς Κορίνθου εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς της εἶναι προϊὸν προώρου ἀκόμη γενικεύσεως, μὴ ἐπιτρεπομένης οὔτε ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀποτελεσμάτων τῶν ἐν Κορίνθῳ ἀνασκαφῶν οὔτε καὶ ἐκ τῶν ἐνδείξεων ἐκ τῆς ἀρχαιολογικῆς φυσιογνωμίας τοῦ ὅλου χώρου τῆς παλαιοχριστιανικῆς καὶ μεσαιωνικῆς πόλεως. Τὰ δεδομένα δὲ ταῦτα δὲν εὐνοοῦν οὔτε ὡρισμένα ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους συμπερασμάτων τοῦ συγγραφέως.

Οὕτω ὁ κ. Scranton, διερωτώμενος περὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαιοτέρας

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
25/09/2024 09:33:01 EEST - 3.145.18.204

καθεδρικῆς ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου (σ. 9), διατυπώνει τὴν γνώμην ὅτι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ. ὡς καθεδρικὴ ἐκκλησία τῆς πόλεως ἐχρησίμευσεν ἡ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς Ἀγορᾶς Ἰουλιανὴ Βασιλική, μετατραπεῖσα εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν. Ἐν τούτοις αἱ μέχρι τοῦδε ἐξ ἀνασκαφῶν γνωσταὶ τέσσαρες παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Κορίνθου, ἔξω τῶν τειχῶν[1], ἐπίσης δ' ἡ βασιλικὴ τῆς γειτονικῆς Σικυῶνος, παρουσιάζουν μεγέθη — ἀσυνήθως μεγάλα — καὶ διατάξεις καὶ ἀναλογίας τῶν μερῶν των μὴ ἀνταποκρινόμενα πρὸς ὅσα ὁ σ. προτείνει εἰς ἀποκατάστασιν τῆς μορφῆς τῆς χριστιανικῆς περιόδου τῆς Ἰουλιανῆς Βασιλικῆς. Τὸ πλέον δ' ἐνδεικτικὸν εἶναι ὅτι, εἰς ἐποχὴν ἀνθήσεως τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐν Κορίνθῳ, ὡς ἡ κατὰ τὸν 5ον αἰ., χαρακτηριζομένη διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως ἀφθόνου μαρμαρίνου ὑλικοῦ, ἐκ τῆς ὑποτιθεμένης ταύτης καθεδρικῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ Ἰουλιανῇ Βασιλικῇ δὲν ἔχομεν μαρμάρινα μελη. Συνεπῶς, ἂν ὑπῆρξε κάποτε ἐκκλησία ἐπὶ τῆς θέσεως αὐτῆς — καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι ὑπῆρξεν — αὕτη πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς σχετικῶς ὑστέρους καὶ πτωχοὺς χρόνους (πιθανῶς μετὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 6ου αἰ.). Κατ' ἀκολουθίαν ἀστήρικτος εἶναι καὶ ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὸ νοτίως τῆς Ἰουλιανῆς Βασιλικῆς ρωμαϊκὸν «Νοτιοανατολικὸν Οἰκοδόμημα» μετετράπη τότε εἰς μητροπολιτικὴν κατοικίαν. Νομίζω ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐν Κορίνθῳ δὲν ἐπέδειξεν ἐνδιαφέρον διὰ τὸν χῶρον τῆς Ἀγορᾶς οὔτε καὶ διὰ τὰ ἐθνικὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς τῆς Ἀγορᾶς. Ἐνδιεφέρθη μόνον ἡ πολιτεία διὰ τῆς κατασκευῆς, κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα, τῶν μνημειώδους χαρακτῆρος κλιμάκων εἰς τὴν θέσιν τῶν ἑκατέρωθεν τοῦ Βήματος παλαιοτέρων καταστημάτων (σ. 12 κ.ἑ.), διὰ τῆς πιθανῆς ἀναμορφώσεως τῶν προπυλαίων (σ. 14 καὶ 117) καὶ διὰ τῶν ἐξωραϊστικῶν ἐργασιῶν εἰς τὴν Πειρήνην κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ (σ. 22 κἑ.).

Ἀτυχῶς ἔξω τῆς Ἀγορᾶς ἔχει ἐπισημανθῆ μέχρι τοῦδε — ἀνατολικῶς τῆς Ἀγορᾶς — μία μόνον ἐκκλησία, μάλιστα δ' ἐφωδιασμένη, ὡς λέγεται, διὰ ψηφιδωτῶν δαπέδων· ἐξ αὐτῆς ὅμως σήμερον δὲν εἶναι τίποτε ὁρατόν, παρὰ δὲ τοῦ κ. Scranton χρονολογεῖται πολὺ μετὰ τὸν 6ον αἰ. (σελ. 9). Προσεκτικὴ ὅμως παρατήρησις ἀνὰ τὸν χῶρον τῆς Παλαιᾶς Κορίνθου πείθει ὅτι τὰ κέντρα τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς τῆς παλαιοχριστιανικῆς πόλεως δέον νὰ ἀναζητηθοῦν ἔξω τῆς Ἀγορᾶς. Οὕτω ἀνατολικώτερον, περίπου εἰς τὴν θέσιν ὅπου εἶχεν εὑρεθῆ ἡ τράπεζα Μουσείου Κορίνθου ἀριθ. 1380 (Scranton σελ. 139 πίν. 36,4) — ἔσω καὶ βορείως τῆς πύλης τοῦ τείχους τοῦ 4ου αἰ. — διαφαίνονται καὶ ἐν μέρει διασώζονται ὑπὲρ τὸ ἔδαφος τὰ ἐρείπια ἐπιβλητικῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας. Μικρὰ δοκιμαστικὴ τομὴ εἰς τὴν θέσιν

[1] Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ τετάρτη ἐκ τῶν βασιλικῶν τῆς Κορίνθου — ἡ τοῦ Λεχαίου — δὲν ἦτο ἐπαρκῶς γνωστὴ εἰς τὸν συγγραφέα.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
25/09/2024 09:33:01 EEST - 3.145.18.204

αὐτήν, ἐπιχειρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ γράφοντος, ἔφερεν εἰς φῶς μέγα κιονόκρανον καὶ ἄλλο μαρμάρινον ὑλικὸν τῆς ἐν λόγῳ ἐκκλησίας. Ἄλλου σημαντικοῦ παλαιοχριστιανικοῦ (;) οἰκοδομήματος τὰ ἐρείπια διαφαίνονται ὑπὸ τὸ ἔδαφος βορείως τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς δυτικῶς τῆς Ἀγορᾶς. Καὶ βεβαίως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι μόνον αὗται — μόνον δύο — αἱ θέσεις παλαιοχριστιανικῶν μνημείων ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Κορίνθου, ἥτις, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δεδομένων, ἀναδεικνύεται εἰς πρώτης σειρᾶς κέντρον τῆς παλαιοχριστιανικῆς τέχνης ἐν Ἑλλάδι.

Πόσον παραπειστικὴ δύναται νὰ εἶναι ἡ περὶ τῆς ἐν γένει μεσαιωνικῆς Κορίνθου ἐντύπωσις, ἡ σχηματιζομένη μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐνδείξεων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς, φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ συμπεράσματος τοῦ κ. Scranton (σελ. 26), ὅτι κατὰ τὸν 5ον αἰ. παρατηρεῖται ὑποχώρησις τῆς δημοσίας δραστηριότητος. Πλησιέστερον πρὸς τὰ πράγματα θὰ εὑρίσκετο ἡ διατύπωσις ὅτι κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς καὶ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους εἶχε μειωθῆ ἡ σπουδαιότης τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς διὰ τὴν ζωὴν τῆς πόλεως, μετατεθείσης τῆς δραστηριότητος ἔξω τῆς περιοχῆς τῆς Ἀγορᾶς. Ἡ μετατροπὴ αὕτη φαίνεται καθαρώτερον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ βαρβαρισμοῦ· καὶ δὲν διέφυγε τοῦτο τὴν προσοχὴν τοῦ σ. (σελ. 31 - 32).

Ἀξιοσημείωτα εἶναι τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. Scranton ὅτι κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους — τοῦ βαρβαρισμοῦ — διετηρήθη ἡ ζωὴ εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἀγορᾶς τῆς Κορίνθου, ἔστω ἠλαττωμένης ζωτικότητος (σελ. 27 κέ.). Παραλλήλως ὅμως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀγορᾶς ἠχρηστεύθη ἡ σπουδαιοτέρα ἐκ τῶν κρηνῶν τῆς πόλεως, ἡ Πειρήνη, περικλεισθεῖσα κατὰ τὸν 9ον - 10ον αἰ. ἐντὸς τῆς αὐλῆς ναϋδρίου (σελ. 77). Νομίζω ὅτι καὶ ἡ λεπτομέρεια αὕτη ἀποτελεῖ ἔνδειξιν περὶ μεταθέσεως τῆς δραστηριότητος μακρὰν τῆς Ἀγορᾶς. Χαρακτηριστικὸν δ' εἶναι ἐπίσης ὅτι, κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰ. περίοδον ἀνακτήσεως τῆς ζωτικότητος ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἀγορᾶς (μετὰ τῆς ἐμπορικῆς ἀρτηρίας τῆς Ὁδοῦ Λεχαίου), δὲν ἀπαντῶνται ἐνταῦθα σημαντικὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήρια, μολονότι γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τὸν 12ον αἰ. ὑπῆρχεν ἐν Κορίνθῳ ἡ ὀνομαστὴ διὰ τὸν πλοῦτον καὶ διὰ τὴν πρὸς αὐτὴν τιμὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου (Scranton σελ. 51)[1]. Ὑπῆρχε καὶ μία ἐκκλησία πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἐν Κορίνθῳ εὑρεθέντων μολυβδοβούλλων, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος[2], πρὸ πάντων δ' ἐξ ἑνὸς

---

[1] Περὶ τῆς τιμῆς ἐνδεικτικὰ εἶναι τὰ ἐν Κορίνθῳ εὑρεθέντα μολυβδόβουλλα, τὰ φέροντα παράστασιν τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στρατηλάτου (Corinth XII, σελ. 358 ἐν λ. Theodore. Πρβλ. ἰδίως τὸ ἐν σελ. 323 ἀριθ. 2760 μολυβδόβουλλον, συνδεόμενον ρητῶς πρὸς τὴν Κόρινθον).

[2] Corinth XII σελ. 358 ἐν λ. Virgin. Πρβλ. ἰδίως τὸ μολυβδόβουλλον ἀριθ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
25/09/2024 09:33:01 EEST - 3.145.18.204

μολυβδοβούλλου ἐπιγραφομένου εἰς τὴν Θεοτόκον τὴν Παναγιώτισσαν καὶ συνδεόμενον πρὸς σημαντικὴν ἐκκλησίαν τῆς Θεοτόκου (Corinth XII σελ. 326 ἀριθ. 2799), προφανῶς ἐν Κορίνθῳ. Τὰ ἐρείπια δὲ τῶν βυζαντινῶν τούτων ἐκκλησιῶν πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν ἔξω τῆς περιοχῆς τῆς Ἀγορᾶς.

Πρὸς τὸ ἴδιον συμπέρασμα ὁδηγεῖ καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν ἀφθόνων τεμαχίων παλαιοχριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν καὶ διακοσμητικῶν μελῶν, τῶν ἀποκειμένων ἐν τῷ χώρῳ τῆς Ἀγορᾶς. Ταῦτα εὑρέθησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐντετειχισμένα εἰς κτήρια χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 12ου αἰ. μέχρι καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων (Scr. σελ. 103), δὲν κατέστη δὲ δυνατὸν νὰ ἀποδοθοῦν εἰς συγκεκριμένα κτήρια ἐκ τῶν ἐν τῷ χώρῳ τῶν ἀνασκαφῶν ἀποκαλυφθέντων. Σημαίνει δὲ τοῦτο ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ μαρμαρίνου τούτου ὑλικοῦ προέρχεται ἐξ οἰκοδημημάτων κειμένων ἔξω τῆς περιοχῆς τῆς Ἀγορᾶς. Ὁ ὄγκος τοῦ ὑλικοῦ τούτου — ὁ κ. Scranton ἐμέτρησε περὶ τὰ πεντακόσια τοιαῦτα τεμάχια ἐντὸς τῆς ἐν γένει περιοχῆς τῆς Κορίνθου μετὰ τοῦ Ἀκροκορίνθου (σελ. 103) — καὶ ἡ συχνὰ καλὴ ποιότης του μαρτυροῦν ὅτι προέρχονται ἐξ ἀξιολόγων — καὶ εἰς ἀριθμὸν καὶ εἰς σημασίαν — παλαιοχριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν οἰκοδομημάτων κειμένων ἔξω τῆς περιοχῆς τῆς Ἀγορᾶς.

Συνεπῶς τὰ ἀσήμαντα ναΰδρια τὰ κτισθέντα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀγορᾶς τῆς Κορίνθου προσφέρουν, ὡς νομίζω, μαρτυρίαν ὄχι περὶ τῆς κατὰ τὸν 12ον αἰ. καταπτώσεως τῆς Κορίνθου, ὡς δέχεται ὁ Scr. (σελ. 73), ἀλλὰ περὶ τῆς μειωμένης σημασίας τῆς περιοχῆς τῆς Ἀγορᾶς ὡς κέντρου τῆς ζωῆς τῆς ἐν γένει μεσαιωνικῆς πόλεως. Ἡ ἀπὸ δὲ τοῦ 9ου αἰ. ἀναφαινομένη ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἀγορᾶς ρωμαλέα κοινωνία (σελ. 49 κέ.) πρέπει, κατὰ τὴν γνώμην μου, νὰ θεωρηθῇ ὡς προέκτασις τῆς ζωῆς τῆς πόλεως πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀγορᾶς, ἀκριβέστερον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπάνοδος εἰς αὐτήν. Ἐπιτυχῶς δὲ περὶ τοῦ προκειμένου παρατηρεῖ ὁ Scr. (σελ. 83) ὅτι κυρίως ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 11ου αἰ. εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀγορᾶς ἐγκατεστάθησαν ἔμποροι καὶ τεχνῖται ἐπήλυδες· διότι ἐργαστήρια ὑπῆρχον ἀσφαλῶς καὶ ἔξω τῆς περιοχῆς τῆς Ἀγορᾶς[1]. Εἶναι δὲ ἴσως ἐνδεικτικὸν καὶ διὰ τὴν παλαιοτέραν ἐποχὴν τὸ ὅτι τὸ κέντρον τῆς ζωῆς τῆς πόλεως κατὰ τοὺς τουρκικοὺς χρόνους εὑρίσκετο ἀνατολικῶς τῆς Ἀγορᾶς (Scr. σελ. 92 καὶ 96).

Καταχωρίζω κατωτέρω λεπτομερειακάς τινας παρατηρήσεις:

2798 συνδεόμενον ρητῶς πρὸς τὴν Κόρινθον (ἀπεικονίζονται ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Πρόδρομος (;)).

[1] Ὑπὸ τοῦ γράφοντος ἐπεσημάνθη ἡ ὕπαρξις κεραμεικοῦ κλιβάνου ὡραίων γραπτῶν (γραμμικῶν καὶ στικτῶν) ἀγγείων (11ου; αἰ.) εἰς ἀπόστασιν περίπου 200 μ. βορείως τῆς Ἀγορᾶς (ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τοῦ Α. Ρουμελιώτη εἰς ἀπόστασιν δεκάδων τινων μέτρων βορειοδυτικῶς τοῦ Ἐφορείου Ἀρχαιοτήτων). Θὰ ἀνασκαφῇ προσεχῶς.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
25/09/2024 09:33:01 EEST - 3.145.18.204

—Ὁ ἐν σελ. 7 ἀναφερόμενος Ἐπιφάνιος, τοποθετούμενος μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων τοῦ 6ου αἰ., εἶναι ἀνύπαρκτος ὡς ἐπίσκοπος Κορίνθου· ἡ παρένθεσίς του ὀφείλεται εἰς αὐθαίρετον ἐξήγησιν τῆς ἐπιγραφῆς Corpus Griech. - Christl. Inschr. v. Hellas ἀριθ. 7.

— Εἰς τὴν ἀσήμαντον μεσοβυζαντινὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἰωάννου Θεολόγου εἶναι παρακινδυνευμένον τὸ νὰ ἀναγνωρισθῇ, μεταξὺ τῶν προσκτισμάτων της, βαπτιστήριον καὶ ἀποδυτήριον (Scr. σελ. 65)· τὸ ἴδιον παρατηρητέον καὶ περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ Βήματος ἐκκλησίας (σελ. 72).

—Ἡ ὑπὸ τοῦ Scr. σελ. 14 καὶ 117 προτεινομένη εἰς τὸν 6ον αἰ. χρονολόγησις τῶν κοσμητῶν ἢ ἐπικράνων ἀριθ. 142 πίν. 31, τῶν πιθανῶς προερχομένων ἐκ τῶν προπυλαίων τῆς Ἀγορᾶς, νομίζω ὅτι εἶναι κάπως προχωρημένη· προσφορωτέρα εἶναι ἴσως ἡ χρονολόγησίς των εἰς τὸν 5ον αἰ.

— Τὸ ἐν σελ. 87 πίν. 13, 1 μνημονευόμενον πεταλόμορφον τόξον (τοῦ παρὰ τὰ προπύλαια κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ Λεχαίου καταστήματος) καὶ χρονολογούμενον ὑπὸ τοῦ σ. εἰς τοὺς φραγκικοὺς χρόνους εἶναι καθαρῶς βυζαντινὸν τοῦ 11ου - 12ου αἰ. (πρβλ. παραδείγματα ἐν Α. Ὀ ρ λ ά ν δ ο υ, Τὸ πεταλόμορφον τόξον ἐν τῇ βυζαντινῇ Ἑλλάδι, Ἐπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. ΙΑ', 1935, 411 κέ.).

— Τὸ γλυπτὸν σελ. 104 ἀριθ. 2 ΑΜ 352 πίν. 19 νομίζω ὅτι εἶναι ἐπίκρανον καὶ ὄχι θωράκιον.

—Ἐπὶ τοῦ θωρακίου σελ. 105 ἀριθ. 13 ΑΜ 299 πίν. 22 ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἀναμφιβόλως ΝΙ-ΚΑ.

—Ἐπὶ τοῦ θωρακίου σελ. 105 ἀριθ. 15 ΑΜ 79 πίν. 21 τὸ γράμμα Π ἐπὶ τοῦ δίσκου δεξιὰ τοῦ σταυροῦ πιθανῶς ἀναγινώσκεται « Π(ίστεως) », ἤτοι « [Ἀ(ρχὴ)] - Π(ίστεως) » καὶ ὄχι « [Θ(εὸς)] - Π(ατήρ) ».

— Τὸ θωράκιον σελ. 106 ἀριθ. 19 ΑΜ 391 πίν. 22 δὲν προέρχεται ἐκ τῆς βασιλικῆς τοῦ Κρανείου, ἀλλ' ἐξ ἀνασκαφῆς δυτικῶς τοῦ Ὠδείου.

—Ἐπὶ τῆς εἰς ὑψηλὸν ἀνάγλυφον εἰργασμένης πλακὸς σελ. 106 ἀριθ. 21 ΑΜ 399 πίν. 21 παριστάνεται ὄχι ἄγγελος, ἀλλὰ πιθανώτατα ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας, φορῶν θώρακα καὶ χλαμύδα (λωρίκιον καὶ ἐπιλωρίκιον) καὶ παλαίων πρὸς λέοντα. Πρβλ. τὸ ἐκ Θεσσαλονίκης παράδειγμα ἐν S t. P e l e k a n i d i s, Un bas-relief byzantin de Digenis Akritas, Cahiers Archeol. VIII, 1956, 215 κέ. εἰκ. 2 - 3. Τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ φαίνεται νὰ ἦτο ἀγαπητὸν εἰς τὸν λαὸν τῆς Κορίνθου (πρβλ. τὰ παραδείγματα Corinth XI ἀριθ. 1279 σελ. 292 πίν. XLIII 1, ἀριθ. 1498 σελ. 315 πίν. L C, ἀριθ. 1502 σελ. 315 εἰκ. 131, ἀριθ. 1531 σελ. 318 εἰκ. 129, ἀριθ. 1532 σελ. 319 πίν. XLIXa καὶ ἀριθ. 1685 σελ. 333 πίν. LII. Ἡ ἐξήγησίς των ἐκ τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους παρὰ A. F r a n t z, Digenis Akritas Epic and its Illustrations, Byzantion, XV, 1940 - 1941, σελ. 87 κέ.).

— Τὸ μαρμάρινον μέλος σελ. 109 ἀριθ. 49 ΑΜ 95 πίν. 24 πρέπει νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν κιονοκράνων διαχωριστικῶν κιονίσκων παραθύρων.

— Τὰ ἀνθεμιοειδῆ φύλλα ἀκάνθου ἐπὶ τοῦ ἐπιθήματος σελ. 111 ἀριθ. 74 ΑΜ 66 πίν. 26, ὡραῖον παράδειγμα τοῦ εἴδους των, νομίζω ὅτι χρονολογοῦνται εἰς τὸν 5ον αἰ.

— Τὸ ἐν σελ. XV καὶ 110 ὄνομα τοῦ συγγραφέως τῶν Kapitellstudien εἶναι *Kautsch* καὶ ὄχι Krautsch.

Αἱ ἀνωτέρω ἐκ καθήκοντος σημειωθεῖσαι παρατηρήσεις εἰς τὸ βιβλίον τοῦ κ. Scranton εἶναι ἀσήμαντοι ἐν συγκρίσει πρὸς ὅ,τι κατώρθωσεν οὗτος νὰ παρουσιάσῃ: ἤτοι, ἓν ἐνδιαφέρον σύνολον μεσαιωνικοῦ ἀρχαιολογικοῦ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
25/09/2024 09:33:01 EEST - 3.145.18.204

ὑλικοῦ, τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὁποίου μόνον ἀποσπασματικῶς ἐγνωρίζομεν μέχρι τοῦδε· καὶ τὸ πολεοδομικὸν ὕψος καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν μιᾶς ἐκ τῶν σημαντικῶν ἑλλαδικῶν μεσαιωνικῶν πόλεων, ὡς ἡ Κόρινθος, κατὰ τὰ διαδοχικὰ στάδια τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς της. Πάντα ὅμως ταῦτα συνιστοῦν καὶ καρπὸν τῶν ὑποδειγματικῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν.

Δ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ

Henry and Renée Kahane-Andreas Tietze, The lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin. University of Illinois Press, Urbana 1958, pp. XIII-752.

Εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην περιλαμβάνονται τὰ ἑξῆς μέρη: *Πρόλογος*, σ. VII-VIII. *Οἱ Τοῦρκοι καὶ ἡ θάλασσα*. Εἰσαγωγικαὶ σημειώσεις, σ. 3-45. 1) Πρῶται ἐπαφαὶ μέχρι τοῦ 1400, σ. 3-10. 2) Ἡ Ὀθωμανικὴ ναυτικὴ αὐτοκρατορία κληρονόμος τῆς Βυζαντινῆς θαλασσίας δυνάμεως (1400-1500), σ. 10-17. 3) Ἡ Ὀθωμανικὴ ναυτικὴ αὐτοκρατορία (1500-1600), σ. 17-29. 4) Οἱ μεταγενέστεροι αἰῶνες. Παρακμὴ τῆς Ὀθωμανικῆς θαλασσίας δυνάμεως, σ. 29-38. 5) Δάνειαι τουρκικαὶ ναυτικαὶ λέξεις, σ. 38-45. *Οἱ ναυτικοὶ ὅροι* (§ 1-878), σ. 49-597.

Παράρτημα, σ. 599-752. I. *Πηγαί*, σ. 600-615. II. *Βοηθήματα*, σ. 616-638. III. *Πίναξ πραγμάτων*, σ. 639-646. IV. *Πίναξ λέξεων*, σ. 647-752. 1) Λατινικαί, σ. 648-649. 2) Ρωμανικαί, σ. 649-683. 3) Ρουμανινικαί, σ. 683-684. 4) Δαλματικαί, σ. 684-685. 5) Σλαυϊκαί, σ. 686. 6) Ἀλβανικαί, σ. 686-688. 7) Ἑλληνικαί, σ. 688-702. 8) Κελτικαί, σ. 702. 9) Γερμανικαί, σ. 702-703. 10) Ἰρανικαί, σ. 703. 11) Ἀραβικαί, σ. 703-712. 12) Βερβερικαί, σ. 712. 13) Κοπτικαί, σ. 712. 14) Τουρκικαί. α) Διὰ λατινικοῦ ἀλφαβήτου, σ. 712-735. β) Δι' ἀραβικοῦ ἀλφαβήτου, σ. 736-752. 15) Ἀζερμπαϊζάν, σ. 752.

Οἱ συγγραφεῖς ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ ἔργου των ἐκθέτουν τὸν σκοπὸν τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ, διαγράφουν ὡρισμένους περιορισμούς, καθορίζουν τὸν τρόπον τῆς διαπραγματεύσεως ἑκάστου τῶν ναυτικῶν ὅρων, τὸν τρόπον τῆς γραφῆς τῶν τουρκικῶν τύπων, ἀναφέρουν τοὺς πρότερον ἐργασθέντας ἐπὶ παρομοίων θεμάτων καὶ εὐχαριστοῦν τοὺς συντελέσαντας εἰς τὴν ἀρτιωτέραν ἐμφάνισιν τῆς μελέτης των.

Ὡς σκοπὸς τῆς ἐκδόσεως τῆς ἐργασίας ταύτης τίθεται ἡ ἑρμηνεία ὡρι-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
25/09/2024 09:33:01 EEST - 3.145.18.204